

Hvorfor finder vi så få ældre stenalders lokaliteter ved forundersøgelserne

– og hvad kan vi gøre ved det?

Af Berit Valentin Eriksen, ph.d., Moesgaard Museum

I forbindelse med arkæologiske forundersøgelser findes der kun relativt få lokaliteter fra ældre stenalder. Forfatteren argumenterer for, at dette skæve fundbillede i høj grad er et metodisk forårsaget problem og kommer med forslag til, hvad vi kan gøre for at rette op på fundsituationen – før det måske er for sent.

Efter min mening har vi i dag en museumslov (LOV nr. 473 af 07/06/2001), som må give grund til en hel del bekymring med hensyn til fremtiden for de kulturhistoriske fundlokaliteter fra specielt den ældre stenalder. Det er imidlertid ikke den nye museumslov, som er årsag til problemerne, den virker udelukkende som en forstærker. Et af de problemer, som den forstærker, vedrører de vanskeligheder, der tydeligvis er forbundet med at lokalisere pladser fra ældre stenalder i forbindelse med de arkæologiske forundersøgelser. I det følgende skal jeg prøve at ridse problematikken lidt tydeligere op og komme med et par forslag til, hvordan vi kan forbedre situationen og dermed bruge museumsloven, som den var tænkt – som et redskab der skal sikre en fagmæssig registrering, beskyttelse og undersøgelse af det pågældende fundmateriale¹.

En nærlæsning af 18 årgange (1984 – 2001) af “Arkæologiske Udgravninger i Danmark” suppleret med en lidt mere kursorisk gennemgang af den nu langt om længe tilgængelige internetudgave af årgang 2002-2005 viser, at undersøgelser af lokaliteter fra ældre stenalder kun udgør en ganske begrænset del af museernes feltarkæologiske arbejde. Som det bemærkes af Jørgen Skaarup i den seneste trykte udgave: “Interessen for ældre stenalder er i 2001 stadig meget begrænset blandt landets arkæologisk arbejdende museer. Kun 50 undersøgelser har omfattet anlægsspor og/eller fund fra senpalæolitikum og mesolitikum. I en del tilfælde udgør disse fund oven i købet tilfældige sidegevinster ved undersøgelser af langt yngre anlæg” (Skaarup 2002: 30). Overfor disse 50 undersøgelser med fund af senpalæolitiske og mesolitiske rester (hvilke modsvarer

et tidsrum på ca. 9000 år) opregnes i alt 692 undersøgelser fra samme feltæson med fund fra den resterende del af forhistorien (neolitikum, bronzealder og jernalder, hvilke til sammen modsvarer et tidsrum på godt 3000 år).

At forskningsbaserede udgravninger er sjældne, er næppe udelukkende et spørgsmål om manglende interesse fra museernes side. En særdeles vigtig faktor er givetvis økonomien, og her ikke mindst det forhold, at stenaldergravninger på grund af materialets alder og karakter ofte er både vanskeligere og dyrere at gennemføre end udgravninger af senere kulturhistoriske levn. Nødudgravninger er imidlertid også sjældne. Disse finder som bekendt sted, når en lokalitet er truet af bygge-/anlægsvirksomhed, råstofvindning, dyrkning osv. Lokaliteter fra tidlig mesolitisk tid synes dermed ikke at være så truede som lokaliteter fra andre perioder. Dette kan i nogen udstrækning være rigtigt, og vil da mest sandsynligt være begrundet i f.eks. en anderledes beliggenhed eller et tykkere jorddække. Imidlertid kan det også være en sandhed med modifikationer, og forklaringen er i så fald den, at disse lokaliteter er vanskeligere at finde. I nogen udstrækning kan der i den forbindelse måske også være tale om en afspejling af museernes ofte ret stramme økonomi i forbindelse med forundersøgelserne: arkæologerne har ikke ressourcer til at finde de pågældende lokaliteter – fordi materialet er for småt, for dårligt bevaret og dermed for nemt at overse. Beliggenheden er i hvert fald ikke altid anderledes, idet der jævnlige findes ældre stenalder rester i forbindelse med undersøgelser af langt senere anlæg (Skaarup 2002: 30). Et prominent,

men absolut ikke enestående, eksempel er Hammelev-graven – en maglemosetidig brandgrav, som blev fundet i forbindelse med undersøgelsen af et stort bopladsområde fra yngre romersk jernalder (AUD 2001, nr. 647; Andersen 2003).

Under alle omstændigheder er det et veldokumenteret faktum, at også mesolitiske lokaliteter er truede af dyrkning, dræning, osv. (Andersen 2001; Andersen & Johansen 1997; samt diverse artikler i Eriksen (red) 2006). Man må i den forbindelse undre sig over, at der ved større anlægsarbejder (naturgassen, diverse motorveje, golfbaner, osv.) kun er blevet fundet ganske få lokaliteter fra ældre stenalder. Som et repræsentativt eksempel kan her anføres tre større undersøgelser fra Fyn, hvor tracéerne blev endog særdeles omhyggeligt prøvegravet med tætlagte søgegrøfter i områdets fulde udstrækning. Der blev herved fundet i alt 32 pladser, hvoraf en enkelt mesolitisk, medens resten fordelte sig jævnt mellem neolitikum, bronzealder og jernalder (Klitgaard 2002: 6). Hvorfor nu denne forskel? Og kan den eventuel være forårsaget af gængs arkæologisk praksis?

Den arkivalske kontrol, som museerne foretager i forbindelse med et varskoet anlægsarbejde, giver umiddelbar information om de fortidsminder (især de jordfaste), der er registreret i museernes arkiver. Dette inkluderer naturligvis også de allerede kendte fund fra ældre stenalder. En besigtigelse og rekognoscering (for så vidt som der er ressourcer til at gennemføre en sådan, og for så vidt som den ikke vanskelig- eller endog umuliggøres af vegetation, jordpåfyldning eller andre former for recent jorddække) giver dertil information om fund i de øverste dyrkningslag, dvs. lokaliteter som allerede er i færd med at blive pløjet i stykker. En mere omfattende forundersøgelse eller prøvegravning foretages gerne med enten rendegraver eller gravemaskine, hvor muldjorden ofte graves af til undergrund i en eftersøgning af registrerbare anlægsspor i en 1½ til 2 m bred grøft. Med henvisning til bl.a. det ovenfor anførte eksempel fra Fyn må det konkluderes, at man herved kan finde større (og især yngre) stenalderbopladser, hvorimod små flintpletter fra en kortvarig bosættelse af den ældre stenalder meget mobile jæger- og samlergrupper med en meget stor sandsynlighed vil blive overset (Klitgaard 2002; Kulturarvsstyrelsen 2002). Derudover har man naturlig-

vis fået ødelagt alle de latente strukturer, der ellers kunne have været iagttaget i de dækkende jordlag.

Det er i den forbindelse meget væsentligt at være opmærksom på, at de mesolitiske eller senpalæolitiske kulturlag normalt ikke fremstår som mørke, let genkendelige aflejringer. De kan, især for den ældre del af perioden, være få millimeter tynde, eller der kan være tale om en mere eller mindre diffus, let gråfarvet, øvre horisont af undergrundsmateriale med et indslag af spredte oldsager. I begge tilfælde vil disse kulturlag være vanskelige at erkende ved traditionelle arkæologiske forundersøgelser udført ved hjælp af rendegraver eller gravemaskine. Susanne Klitgaard foreslår, at man, for at sikre lokaliseringen af de tidligste pladser, supplerer søgegrøfterne med en forudgående rekognoscering i pløjet jord (Klitgaard 2002, 11, 16). Det er en glimrende ide, for så vidt som den fundførende horisont kun pløjes let op og ikke ligger velbeskyttet under pløjelagsniveau. Afhængigt af lokale topografiske og jordbundsmæssige forhold kan man også vælge at grave små prøvehuller med håndkraft – f.eks. på de brednære områder af et forhistorisk søbassin eller andre steder, hvor topografien indikerer en mulig forekomst af bosættelsesspor fra den ældre stenalder. Denne metode er særdeles anvendelig på udyrkede hhv. skov- eller græs-dækkede arealer (Donahue & Lovis 2006). Prøvehullerne kan eventuelt suppleres med eller måske erstattes af ganske smalle, maskingravede grøfter til afklaring af de stratigrafiske forhold. Endelig kan man vælge at foretage serier af systematiske boreprøver med jordbor af 15 centimeters diameter, som det f.eks. er almindeligt i Hollands og Belgiens sandede jorde. Erfaringerne herfra er overordentlig gode netop med hensyn til at lokalisere bopladser fra ældre stenalder (Crombé 2006, 49f; Van Gils & De Bie 2006), men det understreges at metoden kun er anvendelig på lette jorde.

I forhold til den traditionelle, ovenfor beskrevne, forundersøgelse vil sådanne ekstra sonderinger naturligvis betyde en øget arbejdsindsats i feltet, og det er i den forbindelse problematisk, at museerne har så få ressourcer til rådighed for forundersøgelserne. Eller måske burde man snarere fremhæve det problematiske i, at man almindeligvis prioriterer disse ressourcer i forhold til muligheden for at erkende strukturer og anlægsspor (gruber,

stolpehuller, osv.), hvorved de mesolitiske lokaliteter for langt størstepartens vedkommende diskvalificeres på forhånd. Et andet, men desværre ikke et mindre, problem er, at bevillinger til undersøgelse af dyrkningstruede lokaliteter fortsat prioriteres meget lavt i forhold til anlægstruede lokaliteter (Thrane 2001). Tyske undersøgelser har dokumenteret, at der selv i vore dage kan være et ganske betydeligt potentiale i pløjejordslokaliteter, både med hensyn til erkendelse af latente strukturer og med hensyn til tilvejebringelse af unikke fundgenstande fra ældre stenalder (Veil & Breest 2002; Veil 2006).

Det skal i øvrigt bemærkes, at den her skitserede problematik ikke kun vedrører danske forhold. Et internationalt symposium "Preserving the Early Past" afholdt i 2002 i Amersfoort illustrerede med al ønskelig tydelighed, at det er et generelt problem at lokaliteter fra ældre stenalder er underrepræsenterede i fundstatistikken. Problemerne er efterfølgende sammenfattet af arrangørerne i en artikel, der ganske vist vedrører hollandske forhold, men som ganske glimrende kan udstrækkes til at gælde det meste af Nordeuropa (Rensink *et al.* 2006: 201):

- de pågældende lokaliteter er ikke synlige på overfladen og har derfor ingen æstetisk værdi;
- der er fortrinsvis tale om dårligt bevarede pløjejordslokaliteter;
- de metoder, der anvendes til forundersøgelse, er målrettet mod at finde bopladser fra agerbrugs-samfund, hvorved lokaliteter fra jægerstenalderen er blevet overset;
- udgravningsmetoder er fokuseret på at fremdrage anlægsspor (stolpehuller, gruber, osv.);
- der er ingen eller kun meget få arkæologer, der er interesserede i eller har til opgave at arbejde specifikt med beskyttelse og bevarelse af kulturarven fra ældre stenalder.

Som indledningsvis nævnt, har jeg visse betænkeligheder med hensyn til effekten af den nye museumslov. I lyset af de her skitserede problemer er det imidlertid også tydeligt, at museumsloven ikke er den direkte årsag til problemerne. Faktum er dog, at lokalmuseerne med den nye lov er blevet pålagt flere ekstra opgaver og en øget administrativ byrde i forvaltningen af kulturarven. Der er flere eksempler på problemerne, men i arkæologisk henseende er disse utvivlsomt størst for de skjulte

fortidsminder, herunder ikke mindst de vanskeligt erkendbare fundlokaliteter fra ældre stenalder. Hvis museerne skal overholde deres forpligtelser i forhold til disse lokaliteter, så må der ændres strategi omkring praksis af forundersøgelserne.

Det er værd at bemærke, at det overalt, hvor der har været ekstra ressourcer at sætte ind på rekognoscering og forundersøgelser, har resulteret i en markant fundtilvækst. Bornholms Maglemosekultur er et glimrende eksempel i så henseende (Nielsen 2001). Yderligere kan nævnes, at de senere års intensive rekognosceringer i Åmosen har bragt adskillige nye ældre stenalder lokaliteter for dagen (Anders Fischer, pers. medd.), og i området omkring Holmegårds Mose har registreringer af et større antal privatsamlinger mere end fordoblet antallet af kendte lokaliteter (Schilling 1997). Også i andre egne af landet ville en tilsvarende øget indsats med sikkerhed kunne bidrage med et væsentligt antal nye tidligt mesolitiske såvel som senpalæolitiske lokaliteter. Denne indsats kunne f.eks. tage udgangspunkt i en systematisk GIS-baseret registrering af alle kendte ældre stenalder lokaliteter indenfor et givet område – suppleret med en tilsvarende registrering af relevante naturvidenskabelige (herunder f.eks. jordbundsmorfologiske, orohydrografiske og palæoøkologiske) data fra det samme område. Dette overvejende arkivbaserede data-materiale bør efterfølgende suppleres med en systematisk rekognoscering og sondering (små håndgravede prøvehuller, boreprøver, osv. som ovenfor beskrevet) af udvalgte fundtomme såvel som fundførende dele af området. Herigennem vil man kunne opnå et pålideligt grundlag for at vurdere lokaliteternes forekomst og repræsentativitet under hensyntagen til deres topografiske beliggenhed, "synlighed" i terrænet, bevaringstilstand, udsathed (dvs. i hvor høj grad de er, har været, eller kan skønnes at blive udsat for erosion, bygge- og anlægsvirksomhed, dyrkning, skovrejsning, naturgenopretning eller anden forstyrrende virksomhed) m.m. Metoden kaldes "predictive modelling" og resultatet vil være et stærkt, forskningsbaseret og formidlingsvenligt planlægningsværktøj til brug for museernes arbejde med at lokalisere, registrere, undersøge og eventuelt frede den mesolitiske kulturarv.

Litteratur

- Andersen, H.C. 2003
Okkergraven fra Hammelev. Danmarks ældste gravfund.
Aktuel Arkæologi 1, s. 10-11.
- Andersen, S.H. 2001
Køkkenmøddingerne – Ældre stenalderens kystbopladser.
I: A. Nørgård Jørgensen & J. Pind (red.) *Før landskabets erindring slukkes – Status og fremtid for dansk arkæologi*. København, s. 25-39.
- Andersen, S.H. & E. Johansen 1997
"Køkkenmødding-projektet" – et nyt fredningstiltag.
Arkæologiske Udgravninger i Danmark 1996, s. 7-14.
- Crombé, P. 2006
The wetlands of sandy Flanders (Northwest Belgium): Potentials and prospects for prehistoric research and management.
I: E. Rensink & H. Peeters (red.) *Preserving the Early Past: Investigation, selection and preservation of Palaeolithic and Mesolithic sites and landscapes*. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Amersfoort, s. 41-54.
- Donahue, R. & W. Lovis 2006
Regional sampling and site evaluation strategies for predicting Mesolithic settlement in the Yorkshire Dales, England.
I: E. Rensink & H. Peeters (red.) *Preserving the Early Past: Investigation, selection and preservation of Palaeolithic and Mesolithic sites and landscapes*. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Amersfoort, s. 13-24.
- Eriksen, B.V. 2006
Stenalderstudier – fortid, nutid og fremtid for den tidligt mesolitiske arkæologi.
I: B.V. Eriksen (red.) *Stenalderstudier. Tidligt mesolitiske jægere og samlere i Sydkandinavien*. Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg, s. 9-18.
- Klitgaard, S. 2002
Arkæologiske forundersøgelser – metode, økonomi og resultater.
Arkæologiske Udgravninger i Danmark 2001, s. 5-25.
- Kulturarvsstyrelsen 2002
Retningslinjer for tilrettelæggelse og gennemførelse af arkæologiske forundersøgelser (prøvegravninger)" (1. udgave 20. december 2002).
- Nielsen, F.O. Sonne, 2001
Nyt om Maglemosekultur på Bornholm.
I: O. Lass Jensen, S.A. Sørensen & K. Møller Hansen (red.) *Danmarks Jægerstenalder – status og perspektiver*. Hørsholm Egns Museum. Hørsholm, s. 85-99.
- Schilling, H. 1997
På sporet af stenalderens jægere og fiskere i Sydsjællands indland.
Kulturhistoriske Studier, s. 27-38.
- Skaarup, J. 2002
Udgravningsvirksomhed 2001: Senpalæolitikum og mesolitikum.
Arkæologiske Udgravninger i Danmark 2001, s. 30-32.
- Thrane, H. 2001
En fortid i undtagelsestilstand.
Nyt fra Rigsantikvaren 10, juni 2001.
- Van Gils, M. & M. De Bie 2006
Steentijd in de Kempen. Prospectie, kartering en waardering van het laat-Paleolithisch en Mesolithisch erfgoed.
I: K. Cousserier & E. Meylemans (red.) *Centrale Archeologische Inventaris (CAI) II. Thematisch inventarisatie- en evaluatieonderzoek*, VIOE rapporten 02. Brussel, s. 7-16.
- Veil, S. 2006
Are Stone Age ploughzone sites third class monuments? Some insights from investigations on Stone Age surface sites in Lower Saxony, Germany.
I: E. Rensink & H. Peeters (red.) *Preserving the Early Past: Investigation, selection and preservation of Palaeolithic and Mesolithic sites and landscapes*. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Amersfoort, s. 107-126.
- Veil, S. & K. Breest 2002
The archaeological context of the art objects from the Federmesser site of Weitsche, Ldkr. Lüchow-Dannenberg, Lower-Saxony (Germany) – a preliminary report.
I: B.V. Eriksen & B. Bratlund (red.) *Recent studies in the Final Palaeolithic of the European plain*. Jysk Arkæologisk Selskab. Højbjerg, s. 129-138.

Note

1. Herværende indlæg er et bearbejdet uddrag af Eriksen 2006 og vil i vid udstrækning tage afsæt i eksempler hentet fra samme bog.